

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ РЕГІОНУ ЯК ОДИН З ВИЗНАЧАЛЬНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, БАЗОВАНОЇ НА ЗНАННЯХ

© 2017 ЗВАРИЧ О. І.

УДК 332.1:330.3

Зварич О. І. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку економіки, базованої на знаннях

Метою статті є визначення ролі людського капіталу як чинника економічного розвитку та конкурентоспроможності регіонів в економіці, базованій на знаннях. Сформовано поняття людського капіталу та складові, що визначають його якість. Зроблено акцент на зростанні значення людського капіталу в економіці, базованій на знаннях, та на ролі людського капіталу як одного з чинників, що зумовлює розвиток регіонів. Здійснено аналіз та оцінку кожної зі складових людського капіталу та на їх основі обчислено інтегральний показник людського капіталу для регіонів України, за допомогою якого визначено рівень їх конкурентоспроможності. Проведений аналіз дав змогу дійти висновку про те, що, на жаль, у досліджуваному періоді в усіх регіонах України спостерігається зменшення числа студентів, як і кількості працівників освіти в перерахунку на 10 тис. мешканців, при цьому перша змінна зменшувалась швидше, що свідчить про необхідність переосмислення і подальшої інноваційної зміни системи вищої освіти у країні.

Ключові слова: регіон, економічний розвиток, людський капітал, економіка, базована на знаннях.

Табл.: 5. **Бібл.:** 8.

Зварич Олена Ігорівна – кандидат економічних наук, асистент, Івано-Франківський університет права імені короля Данила Галицького (вул. Є. Коновальця, 35, Івано-Франківськ, 76000, Україна)

E-mail: lena_zl@ukr.net

УДК 332.1:330.3

UDC 332.1:330.3

Зварыч Е. И. Человеческий капитал региона как один из определяющих факторов развития экономики, основанной на знаниях

Целью статьи является определение роли человеческого капитала как фактора экономического развития и конкурентоспособности регионов в экономике, основанной на знаниях. В теоретической части статьи сформировано понятие человеческого капитала и составляющие, определяющие его качество. Сделан акцент на росте значения человеческого капитала в экономике, основанной на знаниях, и на роли человеческого капитала как одного из факторов, обуславливающих развитие регионов. Осуществлены анализ и оценка каждой из составляющих человеческого капитала, и на их основе вычислен интегральный показатель человеческого капитала для регионов Украины, с помощью которого определен уровень их конкурентоспособности. Проведенный анализ позволил сделать вывод о том, что, к сожалению, в исследуемом периоде во всех регионах Украины наблюдается уменьшение числа студентов, как и количества работников образования в пересчете на 10 тыс. населения, при этом первая переменная уменьшалась быстрее, что свидетельствует о необходимости переосмысления и последующих инновационных изменений системы высшего образования в стране.

Ключевые слова: регион, экономическое развитие, человеческий капитал, экономика, основанная на знаниях.

Табл.: 5. **Библ.:** 8.

Зварыч Елена Игоревна – кандидат экономических наук, ассистент, Ивано-Франковский университет права имени короля Даниила Галицкого (ул. Е. Коновальца, 35, Ивано-Франковск, 76000, Украина)

E-mail: lena_zl@ukr.net

Zvarych O. I.

The Human Capital of Region as One of the Determining Factors for Development of the Knowledge-Based Economy

The article is aimed at defining the role of human capital as a factor for economic development and competitiveness of regions in a knowledge-based economy. In the theoretical part of the article, the concept of human capital and the components determining its quality are formulated. The emphasis is placed on the growing importance of human capital in the knowledge economy and on the role of human capital as one of the factors contributing to the development of regions. The analysis and assessment of each of the components of human capital were carried out, and on their basis the integral index of human capital for the regions of Ukraine was calculated, with the help of which the level of their competitiveness was determined. The accomplished analysis provided to conclude that, unfortunately, during the period researched in all regions of Ukraine there was a decrease in the number of students, as well as the number of education workers in terms of the equivalent amount of 10 thousand people, while the first variable decreased faster, indicating the need for rethinking and subsequent innovative changes in the higher education system of the country.

Keywords: region, economic development, human capital, knowledge-based economy.

Tbl.: 5. **Bibl.:** 8.

Zvarych Olena I. – PhD (Economics), Assistant, Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi (35 Ye. Konovaltsia Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine)

E-mail: lena_zl@ukr.net

На сьогодні спостерігається зростання зацікавленості тематикою, пов'язаною з побудовою економіки, базованої на знаннях (ЕБЗ), тобто економіки, в якій знання, будучи стратегічним запасом суспільства, стають її основою функціонування. В економічному сенсі знання трактуються однаково і як економічне благо, і як головний чинник розвитку економіки. Знання можуть створювати та використовувати у своїй діяльності тільки люди, тому в ЕБЗ зростає значення людського капіталу.

- Головними чинниками розвитку ЕБЗ є:
- ✦ інноваційні знання та інновації, що є основою нових видів продукції і послуг, що дозволяє підприємствам і регіонам отримати конкурентоспроможні переваги;
  - ✦ навчання і людський капітал, який може бути використаний в господарській діяльності з інноваційним характером і який трактується однаково і як джерело, і як потенційна ланка передачі знань до економіки.

Концепція людського капіталу в сучасному вигляді сформувалася, головним чином, під впливом праць таких економістів, як Г. Беккер [1], Е. Денісон [2], Т. Шульц [3], В. Антонюк [4], Н. Голікова [5], Дж. Кендрік [6], В. Пономаренко, М. Кизим [7] та ін. Американський економіст Е. Денісон ще у 70-ті роки ХХ ст. визначив фактори економічного зростання країни, серед яких перше місце відвів якості робочої сили, зокрема, рівню освіти, що є найважливішою складовою людського капіталу [2]. Методи оцінки впливу людського капіталу на економічне зростання країни в подальшому удосконалено Дж. Кендріком [6]. За розробку та розвиток теорії людського капіталу Т. Шульц та Г. Беккер отримали Нобелівські премії відповідно у 1979 р. та 1992 р.

Проте, незважаючи на численні напрацювання, слід зазначити необхідність подальшої розробки науково-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо аналізу, оцінки та визначення ролі людського капіталу в економічному розвитку і конкурентоспроможності регіонів.

Постановка завдання виходить із дослідження питань, пов'язаних із роллю людського капіталу в регіональному розвитку економіки, базованої на знаннях. У теоретичній частині статті сформовано поняття людського капіталу і складові, що визначають його якість. Також зроблено акцент на зростанні значення людського капіталу в економіці, базованій на знаннях, та на ролі людського капіталу як одного з чинників, що зумовлює розвиток регіонів. У практичній частині статті здійснено аналіз та оцінку кожної зі складових людського капіталу та на їх основі обчислено інтегральний показник людського капіталу для регіонів України, за допомогою якого визначено рівень їх конкурентоспроможності.

Метою дослідження є визначення ролі людського капіталу як чинника економічного розвитку та конкурентоспроможності регіонів в ЕБЗ.

Людський капітал належить до нематеріальних запасів і являє найважливішу складову інтелектуального капіталу. Він визначається як сукупність властивостей, притаманних людині, таких як знання, вміння, професійний досвід, психологічні характеристики, здоров'я і розвиток. Ці властивості мають якісний характер і володіють визначеною вартістю. Впливаючи на продуктивність роботи працівників, вони можуть бути джерелом майбутніх доходів однаково як для працівника, так і для організації.

Виділяють дві істотні ознаки людського капіталу:

- ✦ його запас не змінюється пропорційно до зміни чисельності населення. Це означає, що запаси людського капіталу не залежать від демографічного потенціалу, їх можна розглядати як у кількісному, так і в якісному аспекті;
- ✦ людський капітал не підпадає під усі ринкові закони, він не може змінювати власника, однак може бути збільшений через інвестування в нього.

Інвестування в людський капітал підвищує його якість і може охоплювати такі дії:

- ✦ надання послуг, пов'язаних із охороною здоров'я;
- ✦ навчання на різних рівнях, також освіта для дорослих;
- ✦ міграція населення з метою пошуку кращої роботи;
- ✦ пошук інформації про ситуацію на ринку праці;
- ✦ наукові дослідження, що ведуть до розширення знань і можливості їх застосування.

Інвестиції в людський капітал мають комплексний характер щодо інвестицій у фізичний капітал, відповідне ж використання фізичного капіталу вимагає щораз більшого людського капіталу.

Людський капітал визначає працездатність людей, їх адаптацію до змін у зовнішньому середовищі та можливості прийняття нових рішень. Зростання працевлаштування завдяки розвитку людського капіталу являє собою істотний чинник, що сприяє повнішому використанню запасів праці. Ситуація на ринку праці стосовно рівня освіти, розвитку науки, охорони здоров'я чи доступності до знарядь, вироблених на базі нових технологій, відноситься до чинників, що формують людський капітал.

У дослідженнях ЕБЗ людський капітал відображається у вартісно-фінансовому та суспільно-демографічному вимірі. У першому випадку він трактується як сума капіталізованих коштів на відтворення і освіту людей працездатного віку в економічній діяльності. У другому випадку людський капітал визначають сукупні запаси знань, компетенцій і вмінь, отриманих у процесі навчання, і які можуть сприяти дослідній, освітній, практичній і господарській діяльності.

На сьогодні до найбільш помітних тенденцій розвитку загалом і регіонального розвитку зокрема відноситься прискорення наукового і технологічного прогресу, надається велике значення таким чинникам, як знання, дослідження і інновації. Темпи соціально-економічного розвитку регіонів і рівень їх конкурентоспроможності меншою мірою тепер визначають природні та матеріальні ресурси, а більшою – нематеріальні форми капіталу, перш за все, освічені люди, такі, які володіють здібністю і бажанням до співробітництва, креативні, інноватори, здатні абсорбувати інновації.

Наголошується, що малорозвинений людський капітал сильно прив'язаний і залежить від місця проживання, натомість особи, добре освічені, виявляють більшу просторову рухливість. Тому бідні малорозвинені регіони характеризує дефіцит людей, які володіють знаннями й інноваційними здібностями. Якщо хочеться ефективно будувати людський капітал в певному просторі, то варто водночас створювати умови для створення робочих місць, в протилежному випадку матиме місце вплив високо кваліфікованих працівників. Внаслідок цього сконцентровані локально кошти створення людського капіталу не будуть покриті, а зиски матимуть місце на просторах, цілком випадкових (часто в іншій країні).

Вплив знань як основного чинника ЕБЗ на регіональний розвиток диференціюється з огляду на його

ступінь просторової концентрації. Розвиток ЕБЗ в регіонах вимагає, щоб знання в них не лише розвивалися, але також використовувались, ведучи до отримання економічних вигод у галузях, що мають особливе значення для конкурентоспроможності регіонів.

Зростання значення людського капіталу в економіці приписується в значному ступені інтенсифікація процесів метрополізації. У великих містах людський капітал створюється завдяки школам і вишам, абсорбується завдяки міграції і інтенсивно використовується на ринку праці. Регіонами з найбільшим потенціалом людського капіталу і водночас найбільшим його приростом в останні роки є простори метрополії великих міст. Швидкий розвиток найбагатших регіонів означає те, що зростає їх дивергенція до малорозвинених регіонів, а звідси варто очікувати посилення нерівності в доходах регіональних економік. Таким чином, утримання поділу на високо- та малорозвинені простори спричинене не тільки нерівномірністю розподілу засобів у фізичний капітал, але й диференційованими ознаками місцевих і регіональних спільнот.

Одним із головних чинників розвитку ЕБЗ, крім людського капіталу, є інноваційні знання і інновації, завдяки яким можуть розвиватися нові види виробництва продукції і послуг, підприємства можуть отримувати конкурентоспроможну перевагу, а регіони отримують можливість розвитку. Регіональний розвиток можна стимулювати через зростання інноваційності людей, краще освічених, збільшуючи їх період освіти, що знаходить віддзеркалення у збільшенні їх рівня знань. У ЕБЗ якісна освіта і набуті вміння є чинниками, що визначають успіх на конкурентоспроможному ринку праці. Збільшення періоду освіти однак матиме тільки тоді вплив на економічний розвиток цього простору, коли отримані теоретичні знання зможуть бути використаними практично. Це означає, що високий рівень безробіття є чинником, що обмежує (знижує) вплив освіти на економічне зростання.

Деякі дослідники звертають увагу на наявність залежності, що полягає у тому, що економічний розвиток зумовлює збільшення попиту на освіту, а не навпаки. Швидший економічний розвиток сприяє збільшенню повернення індивідуальних інвестицій в освіту. Інакше кажучи, рівень освіти є тим вищим, чим вищим є рівень зростання ВВП/ВРП.

Треба також пам'ятати, що, з *одного боку*, збільшення періоду освіти, що знаходить віддзеркалення у збільшенні рівня знань, може стимулювати економічний розвиток через зростання інноваційності краще освічених людей, а з *другого* – економічний розвиток може бути пришвидшений через імпорт сучасних технологій і господарських рішень, застосовуваних на просторах, краще розвинених. Очевидно, що ефективне використання цих технологій і рішень вимагає підвищення рівня освіти населення. Варто також звернути увагу на той факт, що інноваційні процеси, впроваджені зовнішніми чинниками щодо цієї місцевої спільноти, можуть стикнутись із неприхильною реакцією з боку цієї спільноти.

Істотними утруднюючими або унеможливаючими бар'єрами для частини суспільства в плані вкладення інвестицій в людський капітал є розповсюджені соціальні нерівності. Супроводжують їх часто такі явища, як закріплене безробіття, бідність чи маргіналізація, які сприяють втраті людського капіталу, в результаті чого фактичний рівень накопичення людського капіталу нижчий від можливого. Такі явища спостерігаються на багатьох ринках праці в просторових системах, погіршують доступ проживаючого населення до знань, що негативно впливає на розвиток людського капіталу. Вимушена безпорадність певних груп населення називається від'ємним людським капіталом. На зниження людського капіталу має вплив також міграція з цих просторів висококваліфікованих кадрів.

Людський капітал визначається як сукупність властивостей, що притаманні людям, зокрема, таких як знання, вміння, професійний досвід, психологічні характеристики, здоров'я і розвиток. Розглядаючи людський капітал відносно відособлених просторових одиниць, можна констатувати, що його рівень визначають такі складові, як частка населення з вищою освітою, студенти, академічні працівники, науково-дослідні працівники, а також можливість користування медичними послугами та послугами працевлаштування. Ці елементи варто досліджувати в двох аспектах: стану і тенденцій зміни їх запасів, а також їх використання.

Вимірювання людського капіталу вимагає ідентифікації емпіричних показників, що відносяться до елементів людського капіталу та визначають його якість.

У світлі вищезгаданих роздумів до показників, що описують людський капітал в просторовому трактуванні, можна віднести:

- ✦ кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення регіону;
- ✦ кількість працівників освіти на 10 тис. населення регіону;
- ✦ кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень, і розробок на 1000 працевлаштованих осіб у регіоні;
- ✦ забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тис. населення в регіоні;
- ✦ частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці.

Для здійснення аналізу й оцінки кожної зі складових людського капіталу використано статистичні дані Державної служби статистики України [8]. Аналізуючи кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення регіону, варто зауважити значний розмах у формуванні цієї змінної. У 2010 р. ця змінна досягла найвищого значення в м. Києві (1981 студент на 10 тис. населення), найменшу ж – у Закарпатській області (228 студентів на 10 тис. населення) (*табл. 1*). У 2016 р. розмах став трохи менший, тому що аналізована змінна досягла найвищого значення в м. Києві (1285 студентів на 10 тис. населення), а найменшого – у Кіровоградській області (161 студент на 10 тис. населення).

З аналізований період можна спостерігати негативну тенденцію, а саме спад кількості осіб, що навчаються у вишах. Найбільший спад спостерігається у: Кіровоградській області (на 42,91 %), місті Києві (на 35,13 %), Хмельницькій області (на 34,03%), найменший спад відмічається у Вінницькій області (на 8,09 %).

Наступна аналізована складова людського капіталу, що характеризує вищу освіту та науково-дослідну діяльність регіонів України, – це кількість працівників освіти на 10 тис. населення регіону. У 2010 р. найбільше значення цього показника було у м. Києві – 434 особи на 10 тис. населення, а в 2016 р. у Волинській області – 446 осіб. Найменша кількість працівників освіти у 2010 р. була в Донецькій області, а в 2016 р. – 86 осіб на 10 тис. населення в Луганській області. Останнє, вочевидь, зумовлено воєнними діями на території цього регіону. Як видно, розмах у формуванні цієї змінної становив 150 та 360 осіб у 2010 та 2016 роках відповідно.

За винятком Київської, Волинської та Тернопільської областей, в яких кількість працівників освіти в перерахунку на 10 тис. населення незначно зросла (від 2 % до 5 %), у всіх інших областях спостерігається стагнація або спад значення цього показника. Критичною є ситуація в Луганській (на 70,36 %) та Донецькій (на 56,61 %) об-

ластях, в яких кількість працівників освіти зменшилась за досліджуваний період у 3,4 та 2,3 разу відповідно.

Не менш важливою характеристикою людського капіталу є кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок. У перерахунку на 1000 професійно активних осіб найбільше осіб в цій діяльності як в 2010 р., так і в 2016 р., було задіяно в м. Києві (26 та 32 особи на 1000 працевлаштованих осіб у регіоні). Найменша кількість працевлаштованих – 0,2 особи у Хмельницькій та 0,3 особи у Донецькій областях зареєстровано у 2010 та 2016 роках відповідно. Таким чином, розмах у формуванні аналізованої змінної становив в 2010 р. 25,61 осіб, а в 2016 р. – вже 31,77 особи. Варто також зазначити, що без м. Києва та Харківської області, в яких значення цього показника в аналізованому періоді є найбільшими, варіація цієї змінної в інших регіонах є незначною (від 5 до 7 осіб у 2010 та 2016 роках відповідно).

На відміну від двох попередніх показників, за складовою кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, спостерігається зростання в досліджуваному періоді в більшості регіонів. Найбільше зростання припадає на Хмельницьку область (384,59 %), а найбільший спад на Донецьку область (89,75 %) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Складові людського капіталу, що характеризують вищу освіту і науково-дослідну діяльність регіонів України за 2010 та 2016 рр.

Область	Кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення, осіб			Кількість працівників освіти на 10 тис. населення регіону, осіб			Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 зайнятих осіб в регіоні, осіб		
	2010	2016	2016/2010, %	2010	2016	2016/2010, %	2010	2016	2016/2010, %
1	2	3	4	5	6	6	7	8	9
Україна	544	373	68,57	369	338	91,77	4	6	136,11
Вінницька	309	284	91,91	395	386	97,80	1	1	107,68
Волинська	324	257	79,32	431	446	103,44	1	1	99,92
Дніпропетровська	513	371	72,32	348	351	100,89	5	7	139,64
Донецька	387			284	123	43,39	3	0,3	10,25
Житомирська	346	250	72,25	395	379	95,97	1	1	134,95
Закарпатська	228	180	78,95	383	390	101,77	1	1	127,83
Запорізька	573	401	69,98	343	304	88,67	3	6	197,50
Івано-Франківська	397	276	69,52	391	391	99,88	1	1	65,31
Київська	235	170	72,34	356	375	105,25	3	2	83,08
Кіровоградська	282	161	57,09	367	370	100,95	1	1	134,70
Луганська	460			291	86	29,64	1	1	106,19
Львівська	618	493	79,77	407	409	100,52	4	4	119,39
Миколаївська	367	283	77,11	366	353	96,57	2	4	186,97
Одеська	597	475	79,56	406	377	92,69	3	3	124,91
Полтавська	437	341	78,03	352	329	93,51	2	2	142,34
Рівненська	432	311	71,99	408	413	101,24	0,4	1	156,97
Сумська	445	332	74,61	367	374	101,64	3	6	180,94
Тернопільська	507	399	78,70	415	425	102,63	1	1	170,28

1	2	3	4	5	6	6	7	8	9
Харківська	928	659	71,01	393	380	96,69	12	13	115,53
Херсонська	354	257	72,60	373	371	99,64	2	2	93,46
Хмельницька	382	252	65,97	391	390	99,70	0,2	1	384,59
Черкаська	407	314	77,15	380	361	95,09	2	2	94,71
Чернівецька	413	346	83,78	387	388	100,25	2	2	92,40
Чернігівська	294	204	69,39	363	362	99,61	1	2	145,39
м. Київ	1981	1285	64,87	434	414	95,20	26	32	124,38

Наступні дві аналізовані змінні, тобто забезпеченість населення лікарняними ліжками (кількість ліжок на 10 тис. населення в регіоні) та частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці характеризують доступ населення до послуг охорони здоров'я та рівень використання людського капіталу в регіонах. Варто зауважити, що за своїм змістом другий показник є дестимулятором, що означає, що чим менше значення він приймає, тим більшим є його позитивний вплив на запаси людського капіталу.

Щодо забезпеченості населення лікарняними ліжками, то найкращу ситуацію в 2010 р. можна було спостерігати в Чернігівській області (116 ліжко-місць), а в 2016 р. в м. Києві (102 ліжко-місць). Натомість найгірша ситуація за цією змінною притаманна в обох періодах Житомирській області (80 та 69 ліжок на 10 тис. населення в 2010 та 2016 роках відповідно). Проте розмах по регіонах за цим показником становив: у 2010 р. – 36 та у 2016 р. – 33 ліжко-місця (табл. 2).

Таблиця 2

Складові людського капіталу, що характеризують доступ населення до послуг охорони здоров'я та рівень використання людського капіталу в регіонах України за 2010 та 2016 рр.

Область	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тис. населення в регіоні, ліжко-місць			Частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці, %		
	2010	2016	2016/2010, %	2010	2016	2016/2010, %
1	2	3	4	5	6	7
Україна	94	74	79,04	8	9	114,81
Вінницька	88	69	78,70	10	10	97,00
Волинська	83	73	87,39	9	12	135,29
Дніпропетровська	106	88	83,40	7	8	111,27
Донецька	87			8	14	167,86
Житомирська	80	69	87,06	10	11	114,29
Закарпатська	81	69	85,50	9	10	114,94
Запорізька	93	85	91,70	8	10	133,33
Івано-Франківська	91	78	86,31	8	9	107,32
Київська	88	74	84,28	7	7	93,15
Кіровоградська	98	85	86,97	9	12	139,33
Луганська	105			7	16	222,22
Львівська	98	86	88,05	8	8	98,72
Миколаївська	86	74	86,61	8	10	115,48
Одеська	94	79	84,06	6	7	111,48
Полтавська	91	80	88,19	10	13	129,90
Рівненська	91	75	81,93	11	11	92,98
Сумська	97	85	87,80	11	9	87,74
Тернопільська	91	85	92,86	11	12	109,52
Харківська	92	86	93,26	7	6	88,89
Херсонська	102	77	74,95	9	11	130,23
Хмельницька	93	79	85,45	9	9	109,30

1	2	3	4	5	6	7
Черкаська	89	81	90,71	10	10	105,05
Чернівецька	90	75	83,91	9	9	102,35
Чернігівська	116	99	85,28	11	11	107,62
м. Київ	109	102	93,38	6	7	115,52

Варто зазначити негативну тенденцію, що притаманна всім регіонам України у зменшенні забезпеченості населення лікарняними ліжками у досліджуваному періоді. Так, найбільше скорочення ліжок-місць відбулося в Херсонській (на 25,05 %), Вінницькій (на 21,3 %), Рівненській областях (на 18,07 %). Найменше зменшилась кількість лікарняних ліжок у м. Києві (на 6,62 %), Харківській (на 6,74 %) і Тернопільській областях (на 7,14 %).

Наступною складовою людського капіталу, за якою здійснено аналіз, є частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці. Варто пам'ятати, що наявне безробіття є причиною, що людський капітал на цьому просторі не тільки не розвивається, але й здешевлюється. Отже, чим менше безробіття, тим краще з точки зору людського капіталу.

У 2010 р. найменший рівень зареєстрованого безробіття спостерігався в м. Києві та Одеській області (6 %), натомість найбільший відсоток – кожен десятий працівник безробітний – мають Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернігівська області. У 2016 р. найнижчий рівень безробіття зареєстровано в Харківській області (6 %), а найвищий – в Луганській та Донецькій областях (16 % та 14 % відповідно).

За аналізований період спостерігається значне зростання безробіття в Луганській області (більше, ніж у два рази). Значне зростання рівня безробіття характерне також для Донецької (167,8 %), Кіровоградської (139,3 %), Волинської (135,3 %), Запорізької (133,3 %) та інших областей України (див. табл. 2). Тільки в Сумській (87,7 %), Харківській (88,9 %), Рівненській (92,9 %), Київській (93,1 %), Вінницькій (97 %), Львівській (98,7 %) областях спостерігається незначний спад частки безробітних у числі населення у працездатному віці. Хоча такі тенденції не обов'язково вказують на те, що відбувається безпосередньо зростання числа працюючих. Такий спад може бути спричинений збільшенням критеріїв, яким повинна відповідати особа, щоб бути зареєстрованою як безробітна, виїздом людей за кордон у пошуках роботи та відсутністю бажання у частини осіб, що залишаються без роботи і не бачать шансів на знаходження місця працевлаштування.

Далі здійснено обчислення інтегрального показника людського капіталу з використанням проаналізованих вище складових людського капіталу. Такий підхід слугуватиме подальшому формуванню рейтингу областей України за їх конкурентоспроможності в аспекті наявного людського капіталу.

Велике значення у дослідженні інтегрального показника людського капіталу має визначення характеру

складових, що описують людський капітал. Беручи до уваги вплив зміни складових на рівень запасу людського капіталу, визначаються стимулятори, в разі використання яких має місце позитивна залежність між напрямом зміни складових і напрямом зміни запасів людського капіталу, та дестимулятори, у випадку використання яких така залежність обернена.

Змінні: кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення регіону; кількість працівників освіти на 10 тис. населення регіону; кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні; забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тис. населення в регіоні є стимуляторами, що означає, що зростання їх величини впливає на зростання величини інтегрального показника людського капіталу.

Змінна, що визначає частку зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці, є дестимулятором. Це означає, що чим більше вона має значення, тим більшим є зниження рівня інтегрального показника людського капіталу. З метою заміни дестимулятора на стимулятор найбільше значення цього показника поділено на його значення для кожного регіону.

Також прийнято гіпотезу, що кожна змінна має однаковий вплив на рівень людського капіталу. Диференційована їх вага встановлюється зазвичай експертним методом або ж при використанні ускладнених обчислювальних процедур. Однак оскільки результати спроб визначення об'єктивних методів зважування діагностичних ознак, що використовуються, не були визначені як задовільні, тому в цій роботі кожній складовій людського капіталу приписано однакову вагу.

З метою нормалізації показників значення складових людського капіталу за окремими регіонами поділено на їх середнє значення по Україні. В результаті величина, більша за 1, свідчить про те, що ця складова використовується в цьому регіоні краще порівняно із середнім значенням по країні. Якщо ж ця величина менша за 1, то маємо обернену характеристику складової людського капіталу для конкретного регіону.

Далі для кожної територіальної одиниці підраховані величини підсумовано за всіма змінними і поділено на їх кількість. Таким чином, розраховано інтегральний показник людського капіталу, який володіє тими самими характеристиками, що й окремі його складові: дозволяє стверджувати про вищий від середнього рівень конкурентоспроможності окремих регіонів в аспекті наявного людського капіталу, якщо його величини на більша за 1, і нижчий від середньодержавного рівень конкуренто-

спроможності регіону в разі, якщо інтегральний показник людського капіталу менший за 1.

Крім того, значення інтегрального показника людського капіталу дозволяють визначити конкурентоспроможну позицію окремих регіонів. Чим вище його значення, тим вищою є конкурентоспроможна позиція цього простору в рейтингу регіонів.

Підраховані інтегральні показники людського капіталу дозволили сформувавши рейтинг регіонів із по-

гляду на наявний людський капітал. У 2010 р. регіони, в яких цей показник приймав значення, більші за 1, розпоряджалися людським капіталом більшою мірою, ніж у середньому по країні. Такими регіонами були: м. Київ (2,64), Харківська (1,5), Дніпропетровська (1,05), Львівська та Одеська (1,03) області (табл. 3).

В усіх інших областях цей показник приймав значення, менші за 1, при цьому найнижчі зазначено в Житомирській та Закарпатській областях (0,7).

Таблиця 3

Інтегральний показник людського капіталу за регіонами України у 2010 р.

Область	1	2	3	4	5	ІПЛК	Рейтинг
Вінницька	0,57	1,07	0,22	0,93	0,81	0,72	23
Волинська	0,60	1,17	0,15	0,89	0,95	0,75	19
Дніпропетровська	0,94	0,94	1,10	1,13	1,14	1,05	3
Донецька	0,71	0,77	0,64	0,93	0,96	0,80	14
Житомирська	0,64	1,07	0,12	0,85	0,83	0,70	24
Закарпатська	0,42	1,04	0,24	0,86	0,93	0,70	25
Запорізька	1,05	0,93	0,66	0,99	1,08	0,94	6
Івано-Франківська	0,73	1,06	0,33	0,96	0,99	0,81	11
Київська	0,43	0,97	0,68	0,93	1,11	0,82	10
Кіровоградська	0,52	0,99	0,21	1,04	0,91	0,74	22
Луганська	0,85	0,79	0,26	1,12	1,13	0,83	9
Львівська	1,14	1,10	0,84	1,04	1,04	1,03	4
Миколаївська	0,67	0,99	0,52	0,91	0,96	0,81	12
Одеська	1,10	1,10	0,61	1,00	1,33	1,03	5
Полтавська	0,80	0,95	0,36	0,96	0,84	0,78	16
Рівненська	0,79	1,11	0,10	0,97	0,71	0,74	21
Сумська	0,82	1,00	0,75	1,03	0,76	0,87	7
Тернопільська	0,93	1,12	0,12	0,97	0,77	0,78	15
Харківська	1,71	1,07	2,61	0,98	1,13	1,50	2
Херсонська	0,65	1,01	0,37	1,09	0,94	0,81	13
Хмельницька	0,70	1,06	0,04	0,99	0,94	0,75	20
Черкаська	0,75	1,03	0,36	0,95	0,82	0,78	17
Чернівецька	0,76	1,05	0,54	0,95	0,95	0,85	8
Чернігівська	0,54	0,99	0,26	1,23	0,77	0,76	18
м. Київ	3,64	1,18	5,83	1,16	1,40	2,64	1

1 – кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення регіону; 2 – кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону; 3 – кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб у регіоні; 4 – забезпеченість населення лікарняними ліжками; 5 – частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці; ІПЛК – інтегральний показник людського капіталу; Рейтинг регіонів – «1» означає найвищу позицію.

У 2016 році інтегральний показник людського капіталу приймав значення, більші за 1, у регіонах: м. Київ (2,55), Харківській (1,54), Львівській (1,13), Дніпропетровській (1,11), Одеській (1,08) та Сумській (1,03) областях. В інших областях значення цього показника були рівні або менші за 1, при цьому найнижчі зазначено у регіонах: Луганській (0,35), Донецькій (0,36), Житомирській (0,73) та Закарпатській (0,74) областях (табл. 4).

За обидва досліджувані періоди 1 та 2 місця поділяли між собою м. Київ та Харківська область відпо-

відно (табл. 5). За 3 та 4 місця у рейтингу використання запасів людського капіталу поперемінно змагались Дніпропетровська та Львівська області. Свою позицію в рейтингу конкурентоспроможності виправили області: Рівненська (з 21 місця на 15), Вінницька (з 23 місця на 18), Тернопільська (з 15 місця на 10).

Не змінили своєї позиції в рейтингу регіони: м. Київ, Харківська, Волинська, Одеська та Чернівецька області. Натомість через військовий стан суттєво втратили свої позиції: Луганська (з 9 місця на 25) та Донецька

Інтегральний показник людського капіталу за регіонами України в 2016 році

Область	1	2	3	4	5	ІПЛК	Рейтинг
Вінницька	0,76	1,14	0,18	0,93	0,96	0,79	18
Волинська	0,69	1,32	0,11	0,98	0,81	0,78	19
Дніпропетровська	0,99	1,04	1,13	1,19	1,18	1,11	4
Донецька	0,00	0,36	0,05	0,00	0,66	0,36	24
Житомирська	0,67	1,12	0,12	0,93	0,83	0,73	22
Закарпатська	0,48	1,15	0,22	0,93	0,93	0,74	21
Запорізька	1,08	0,90	0,95	1,15	0,93	1,00	7
Івано-Франківська	0,74	1,15	0,16	1,05	1,06	0,83	12
Київська	0,46	1,11	0,41	1,00	1,37	0,87	11
Кіровоградська	0,43	1,09	0,21	1,14	0,75	0,73	23
Луганська	0,00	0,26	0,21	0,00	0,58	0,35	25
Львівська	1,32	1,21	0,74	1,16	1,21	1,13	3
Миколаївська	0,76	1,04	0,72	1,00	0,96	0,90	9
Одеська	1,27	1,11	0,56	1,06	1,37	1,08	5
Полтавська	0,91	0,97	0,38	1,08	0,74	0,82	14
Рівненська	0,83	1,22	0,11	1,01	0,88	0,81	15
Сумська	0,89	1,10	0,99	1,14	1,00	1,03	6
Тернопільська	1,07	1,26	0,16	1,14	0,81	0,89	10
Харківська	1,77	1,12	2,21	1,15	1,45	1,54	2
Херсонська	0,69	1,10	0,26	1,03	0,83	0,78	20
Хмельницька	0,68	1,15	0,10	1,07	0,99	0,80	17
Черкаська	0,84	1,07	0,25	1,09	0,89	0,83	13
Чернівецька	0,93	1,15	0,37	1,01	1,07	0,90	8
Чернігівська	0,55	1,07	0,28	1,33	0,82	0,81	16
м. Київ	3,45	1,22	5,33	1,37	1,39	2,55	1

1 – кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тис. населення регіону; 2 – кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону; 3 – кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні; 4 – забезпеченість населення лікарняними ліжками; 5 – частка зареєстрованих безробітних у кількості населення у працездатному віці; ІПЛК – інтегральний показник людського капіталу; Рейтинг регіонів – «1» означає найвищу позицію.

Таблиця 5

Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України з огляду на використання людського капіталу у 2010 та 2016 рр.

Область	2010	2016	2010–2016	Область	2010	2016	2010–2016
Вінницька	23	18	+5	Миколаївська	12	9	+3
Волинська	19	19	0	Одеська	5	5	0
Дніпропетровська	3	4	-1	Полтавська	16	14	+2
<i>Донецька</i>	<i>14</i>	<i>24</i>	<i>-10</i>	Рівненська	21	15	+6
Житомирська	24	22	+2	Сумська	7	6	+1
Закарпатська	25	21	+4	Тернопільська	15	10	+5
Запорізька	6	7	-1	Харківська	2	2	0
Івано-Франківська	11	12	-1	<i>Херсонська</i>	<i>13</i>	<i>20</i>	<i>-7</i>
Київська	10	11	-1	Хмельницька	20	17	+3
Кіровоградська	22	23	-1	Черкаська	17	13	+4
<i>Луганська</i>	<i>9</i>	<i>25</i>	<i>-16</i>	Чернівецька	8	8	0
Львівська	4	3	+1	Чернігівська	18	16	+2
				м. Київ	1	1	0

(з 14 місця на 24), а також Херсонська область (з 13 місця на 20).

На сьогодні великим викликом для економік всіх рівнів, в тому числі й регіональної, є побудова економіки, базованої на знаннях. Особливу роль в ЕБЗ виконує людський капітал: тільки людина вміє створювати знання і використовувати її у своїй діяльності. Освічені та креативні люди є основою ЕБЗ, тому дуже важливу роль варто відвести підвищенню їх кваліфікації, особливо в напрямках і спеціальностях, що сприяють регіональному розвитку. ■

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

- ✦ на жаль, у досліджуваному періоді в усіх регіонах України спостерігається зменшення числа студентів, як і кількості працівників освіти в перерахунку на 10 тис. мешканців, при цьому перша змінна зменшувалась швидше, що свідчить про необхідність переосмислення і подальшої інноваційної зміни системи вищої освіти в країні;
- ✦ сфера використання людського капіталу занадто мала, про що свідчить занадто мале щодо можливості працевлаштування у сфері діяльності з науково-дослідного розвитку;
- ✦ у просторовому аспекті розміщення людського капіталу виявляє сильну регіональну асиметрію; людський капітал зосереджується в регіонах, в яких є головна агломерація, що володіє великими академічними та науково-дослідними осередками;
- ✦ негативні наслідки має для регіонів України стан військових дій, який зумовлює міграцію людського капіталу в інші регіони, а іноді і за межі держави.

Таким чином, зважаючи на велику роль людського капіталу у формуванні ЕБЗ в регіонах України, регіональна політика має бути цілеспрямована на прагнення до вирівнювання міжрегіональних відмінностей через збільшення запасів людського капіталу в слабких економічних регіонах і на ефективне їх використання. Така стратегія дасть змогу розвивати ЕБЗ як основу регіональної активізації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Becker G. S.** Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964. 412 p.
2. **Denison E.** Accounting for Slower Economic Growth: The United States in the 1970's. Washington: DC, 1979. 232 p.
3. **Shultz T.** Human Capital in the International // *International Encyclopedia of the Social Sciences*. In 17 vol. Vol. 6. N.Y.: MacmillanReference USA, 1968. 550 p.
4. **Антонюк В. П.** Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія. Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2007. 348 с.
5. **Голікова Н. В.** Людський капітал – ключовий фактор економічного зростання // Інноваційний фактор сталого економічного зростання. 2002. URL: https://revolution.allbest.ru/economy/00441679_1.html
6. **Кендрік Дж.** Экономический рост и формирование капитала. *Вопросы экономики*. 1976. № 11. С. 54–56.
7. **Пonomarenko В. С., Кизим М. О., Узунов Ф. В.** Рівень і якість життя населення України: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. 226 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua

REFERENCES

- Antoniuk, V. P. *Formuvannia ta vykorystannia liudskoho kapitalu v Ukraini: sotsialno-ekonomichna otsinka ta zabezpechennia rozvytku* [Formation and use of human capital in Ukraine: socio-economic assessment and development]. Donetsk: In-t ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, 2007.
- Becker, G. S. *Human Capital* New York: Columbia University Press, 1964.
- Denison, E. *Accounting for Slower Economic Growth: The United States in the 1970's* Washington: DC, 1979.
- Holikova, N. V. "Liudskiy kapital - kliuchoviy faktor ekonomichnoho zrostantia" [Human capital is a key factor in economic growth]. *Innovatsiinyi faktor staloho ekonomichnoho zrostantia*. 2002. https://revolution.allbest.ru/economy/00441679_1.html
- Kendrik, Dzh. "Ekonomicheskii rost i formirovaniye kapitala" [Economic growth and capital formation]. *Voprosy ekonomiki*, no. 11 (1976): 54-56.
- Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua
- Ponomarenko, V. S., Kyzym, M. O., and Uzunov, F. V. *Riven i yakist zhyttia naseleunia Ukrainy* [Level and quality of life of the population of Ukraine]. Kharkiv: INZhEK, 2003.
- Shultz, T. "Human Capital in the International" In *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 6. New York: Macmillan Reference USA, 1968.